

SZAKISKOLÁSOK REKRUTÁCIÓJA

ATÁRSADALMAT VIZSGÁLÓ KUTATÓK EGYIK CÉLJA annak meghatározása, hogy mely társadalmak nyitottabbak, illetve mekkora szerepet játszanak egy-egy társadalomban az öröklött (pl. család) és a szerzett (pl. iskola) javak (*Hradil 1995*). Az öröklött és a szerzett javak elosztásáról két versengő elmélet született: a kulturális reprodukció és a kulturális mobilitás elmélet. Az előbbi Bourdieu, míg az utóbbi DiMaggio nevéhez köthető.

Bourdieu (1978, 1999) kulturális reprodukciós elmélete szerint az egyes társadalmi osztályok eltérő reprodukciós stratégiákkal rendelkeznek. Négy stratégiát különböztet meg: termékenységi, örökösdési, gazdasági, házassági, amelyekben fontos szerepet tölt be a nevelési stratégia. Az egyes osztályok által használt stratégiákat vizsgálva arra is rámutat, hogy azok más-más esélyekkel rendelkeznek a (munkaerő vagy az oktatási) piacon. Elmélete szerint a családban szerzett kulturális erőforrások a mindenkorai elit számára biztosítanak eszközöt arra, hogy előnyös pozíciókat gyermekeikre is továbbörökítsék. Ebben az iskola fontos szerepet tölt be, amely nem kiegyenlíti a társadalmi egyenlőtlenségeket, hanem fenntartja, legitimálja azokat.

DiMaggio (1998) a fent említett elméleti modellt tesztelte empirikus eszközökkel, melynek köszönhetően Bourdieu kulturális reprodukciós elmélete mellett megalakotta a kulturális mobilitás modelljét. Arra az eredményre jutott, hogy a kulturális tőke erős pozitív hatást gyakorol az iskolai osztályzatokra, különösen az irodalomra és a történelemre, vagyis a magas presztízsű státuskultúrában való részvétel jelentős pozitív hatást gyakorol a jegyekre. Ugyanakkor DiMaggio azt is megállapította, hogy az amerikai társadalomban kevésbé kötődik a kulturális tőke a szülők iskolai végzettségéhez, mint ahogyan azt várta, illetve Bourdieu elmélete állította. DiMaggio szerint ez azért lehetséges, mert az amerikai társadalom nyitottabb, mint a francia. A kulturális tőke lényeges szerepet tölt be a társadalmi egyenlőtlenségi rendszer kialakításában, de ez nem kizárolag az előnyök továbbörökítését jelenti, hanem az alacsony státuszúak esélyeinek javítását is. Az alsóbb társadalmi osztályok gyermekei azok, akik a kulturális tőkét leginkább kamatoztatni tudják. A kulturális tőke szerepe tehát nagyobb az alacsony státusból indulók mobilitásában, mint az elit pozíció megtartásban. DiMaggio feltételezi, hogy a kulturális tőkének nem csupán a társadalmi státus reprodukálásában van szerepe, hanem annak megváltoztatásában is. A szülői háttér csak részben magyarázza a gyerek kulturális tőkjét, vagyis a kulturális tőke korrigálható.

Magyarországon elsőként *Róbert Péter (1999)* tesztelte a kulturális reprodukció elméletét. Azt vizsgálta, hogy az egyes iskolázottsági szintek elérésének feltételei valószínűségében milyen eltéréseket okoz az apa iskolázottsága, foglalkozási

presztízse. Arra a megállapításra jut, hogy az alacsonyabb iskolai szintek elérését nem befolyásolja a származás, viszont az érettségi megszerzésére már erősen hat az apa iskolázottsága.

Blaskó Zsuzsa (2002) DiMaggio és Bourdieu elméletét vetette össze és tesztelte magyar adatokon. Arra keresett választ, hogy vajon a kulturális reprodukció vagy a kulturális mobilitás hatása erősebb itthon. Blaskó arra a következtetésre jutott, hogy az elmúlt évtizedek során a kulturális reprodukció és a kulturális mobilitás mechanizmusai egyaránt szerepet játszottak a magyar társadalom egyenlőtlenségi rendszerének alakulásában: a hatvanas évekig egyértelműen a mobilizáló funkció ereje volt a nagyobb. A hetvenes évek elejére a kulturális erőforrások lényegében azonos, meglehetősen jelentős szerepet töltötték be minden származási csoport gyermekeinek előrejutásában, felerősödött tehát a kulturális reprodukció.

Az iskola tehát fontos szerepet tölt be a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében, akár mobilitási akár továbbörökítési funkciója révén. Az iskolarendszer több jellemzője, így szelektivitása is hozzájárul ahhoz, hogy mely funkciója válik erősebbé egy társadalomban. A magyar iskolarendszer erősen szelektív, belső rétegzettséggel bír (*Csanádi, Ladányi & Gerő 1978; Ladányi & Csanádi 1983*). *Andor Mihály (2001)* azt mutatja be, hogy már a kommunizmus időszakában is – igaz, akkor még csak rejttett módon – rendkívül differenciált volt az oktatási rendszer, a szelekció nem középfokon, hanem már az „egységes” általános iskolában is megjelent a tagozatos osztályok révén. Arra is rámutat, hogy a tagozatos osztályokba járók szülei körében jóval többen vannak a magasabban iskolázott szülők, mint a normál osztályokban.

Liskó Ilona vizsgálatai is azt mutatják be, hogy ezek a szelekciós mechanizmusok a kilencvenes évek végére még inkább felerősöttek és láthatóvá váltak, az iskolarendszer iskolatípusonként, képzési profilonként homogenizálódott. Az alacsonyabb gazdasági, társadalmi státusú családok gyermekei mindinkább a speciális szakiskolai/szakiskolai képzésben tömörülnek, míg a magasabb státusú családok gyermekei az érettségit adó képzésekbe (*Fehérvári 1996*). A 6 és 8 osztályos gimnáziumok pedig leginkább a gazdasági és kulturális elitcsoportok gyermekei számára nyitottak. A képzés vertikális tagoltsága ahhoz vezet, hogy az alacsonyabb gazdasági, társadalmi státusú családok gyermekei igen korán vesztik el a (jobb iskolához való) hozzáférés esélyét (*Liskó & Fehérvári 1996, 1998*). *Berényi, Berkovits, Erőss* vizsgálata (2008) pedig arra mutat rá, hogy bizonyos korai szelekciós mechanizmusok már az óvodában (az iskola érettségi vizsgálatokon keresztül) érvényesülnek, amelyek az iskolaválasztásban manifesztálódnak.

A kilencvenes évekre a magyar iskolarendszer vertikálisan differenciálttá vált, megbontva a korábbi 8 + 3 és 8 + 4 éves hagyományos rendszert. A 6 és 8 osztályos gimnáziumok mellett megjelentek a két tanítási nyelvű általános és középiskolák (ahol a képzési idő 5 évre emelkedett), de nemcsak az általános képzés, hanem a szakképzés is erőteljesen diverzifikálódott a speciális szakiskolák, a szakiskolák,

a szakközépiskolák és a világbanki szakközépiskolák megjelenésével. (Ez utóbbi a program támogatójáról kapta a nevét. Ebben a képzési formában is 5 évre növekedett a képzési idő.)

Tanulmányunk¹ vizsgálati célcsoportját a szakiskolások adják. Célunk annak elemzése, hogy 1973,² 1993³ és 2010⁴ között hogyan változott a szakmunkás/szakiskolás szülők iskolázottsága és foglalkozása. Ebben a három évben zajlott egy-egy országos szakmacsoportokra reprezentatív szakmunkás vizsgálat, amely módot ad arra, hogy negyven év távlatában tekintsük át a szakmunkások reprodukcióját. Feltételezésünk szerint 1973-hoz képest 1993-ban és főként 2010-ben sokkal zártabb a szakmunkástanulók rétege. Fontos megjegyeznünk, hogy a tanulmány célcsoportját a szakiskolai tanulók képezik. Nem elemezzük tehát sem a szakközépiskolások, sem az érettségi utáni szakképzésben részt vevők adatait.

Szakmunkás szülők társadalmi hátttere

A szakmunkások szüleinek iskolázottsága jelentős változáson esett át 1973 és 1993 között, ahogyan a társadalom egészében is. Míg 1973-ban a szülők több mint egyharmada még alapfokú végzettséggel sem rendelkezett, addig 1993-ra eltűnt ez a csoport. 1973-ban a szakmunkástanulók 17 százaléka jött olyan családokból, ahol a szülöknek csak alapfokú végzettségük volt, 1993-ra mindenkorrezszerűen zsugorodott ez a réteg, miközben megnőtt azoknak a családoknak az aránya, ahol legalább az egyik szülő szakmunkás képzettségűvé vált. A jelentősebb változást azonban a magasabb végzettség megszerzésében figyelhetjük meg. 1973-ban a szülők 16 százaléka rendelkezett a szakmunkásnál magasabb végzettséggel, míg 1993-ban már 48 százalékuk.

1993-ban a szakmunkástanulók szülei közül az apák mindenkorrezszerűen nem végezte el az alapfokú iskolát, és 14 százalékuk az általános iskola után már nem szerzett magasabb végzettséget. Az apák fele azonban maga is szakmunkás, 20 százalékuk érettségizett és 7 százalékuk felsőfokú végzettséget szerzett. 1993-ban az anyák iskolázottsági szintje nem érte el az apákét. Az általános iskolát be nem fejezők aránya 2 százalék, alapfokú végzettséggel rendelkezik minden negyedik anya, szakmunkás 31 százalékuk, érettségizett 19 százalékuk, felsőfokú végzettséggel 6 százalékuk rendelkezik. Vagyis a magasabb (érettségi és felsőfokú) végzettségük hasonló arányban vannak, de az alacsonyabb státusúak aránya magasabb, mint a férfiak esetében, mivel a nők között kevesebb a szakmunkás.

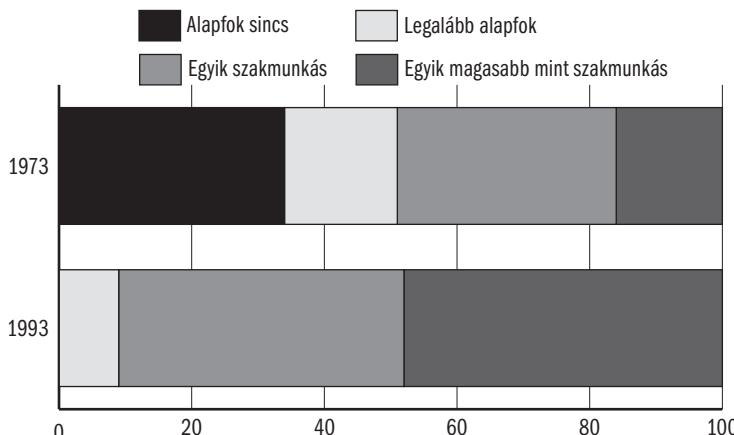
1 A tanulmány a TÁMOP-3.1.1-11/1-2012-0001 program támogatásával készült.

2 I. Országos Szakmunkástanulói Vizsgálat, mintanagyság: 1755 fő, kutatásvezetők: Gazsó Ferenc, Ferge Zsuzsa, Várhegyi György és Tánczos Gábor.

3 II. Országos Szakmunkástanulói Vizsgálat, mintanagyság: 1768 fő, kutatásvezetők: Csákó Mihály, Liskó Ilona, közreműködők: Tót Éva, Fehérvári Anikó.

4 Végzős szakmunkások vizsgálata, mintanagyság: 1348 fő, kutatásvezető: Tomasz Gábor, közreműködők: Fehérvári Anikó, Kállai Gabriella. A kutatást a TÁMOP 3.1.1. kiemelt fejlesztési program finanszírozta.

1. ábra: A szülők iskolázottsága, 1973 illetve 1993 (%)

Forrás: I. Országos Szakmunkásvizsgálat, 1973. illetve II. Országos Szakmunkásvizsgálat, 1993.

1973-ban még minden második tanuló olyan családból jött, ahol minden szülő szakképzetlen volt, míg 1993-ra 14 százalékról apadt ennek aránya. Ezzel szemben a diákok felénél minden szülőnek volt szakmája, egyharmaduknál legalább az egyik szülőnek. Ahogyan az iskolázottság terén is az apák voltak a kvalifikáltabbak, úgy a végzettség tekintetében is. Az apák 77 százaléka rendelkezett 1993-ban valamilyen szakképzettséggel, kétszer annyian, mint 1974-ben (38 százalék). Az anyák körében ez az arány jóval alacsonyabb volt (60 százalék), igaz 1973-hoz képest hatszorosára emelkedett a szakképzettek aránya (10 százalék volt akkor).

1973 és 1993 között tehát egy nagyfokú mobilitás ment végre a szakmunkás fiatalok körében, húsz év alatt az alacsonyan iskolázott szülői réteg szinte teljesen eltűnt. A végzettség és képzettség ilyen mértékű emelkedését Liskó a következő tényezővel magyarázta (1994). Az 1993-as vizsgálatban részt vevő tanulók szülei már ahhoz a korosztályhoz tartoztak, ahol a középfokú beiskolázás szinte már általánosnak volt tekinthető.

A szakképzettséggel rendelkező apák egynegyede gépipari, 13 százaluk építőipari, egyszövetségi műszer és autóipari, 5–5 százaluk könnyűipari és szolgáltató, míg 3–3 százaluk mezőgazdasági, élelmiszeripari, valamint nehézipari szakmát tanult. Habár az apák közül igen sok a szakmunkás, mégis ritka a szakma családi átörökítése (9 százaléka a családoknak). Az anyák szakképzettsége jellegzetesen eltér az apákétól. Körükben a legtöbben könnyűipari, valamint valamilyen tercier ágazatba tartozó (kereskedelem, vendéglátás, szolgáltatás) szakmával rendelkeznek.

1993-ban az apák harmada szakmunkásként dolgozott, közel hasonló volt a nem fizikai foglalkozásúak (15 százalék), valamint a segéd- és betanított munkások (18 százalék) aránya. 1993-ban már megjelent a munkanélküliek markáns csoportja is (11 százalék) és szintén jelentős csoportot képviseltek az inaktívak (8 százalék).

A vállalkozók aránya 1993-ban 7 százalék volt. Az anyák körében az apákhöz képest magasabb a betanított munkások és a nem fizikai alkalmazottak aránya (23 és 26 százalék), viszont alacsonyabb a szakmunkásoké (16 százalék). Összességében hasonló a munkanélküliek és az inaktívak aránya, csak fordított mértékű, az anyák körében 9 százalék a munkanélküliek és 15 százalék az inaktívak aránya.

Családi szinten a legnagyobb csoportba (42 százalék) azok tartoznak, akik között legalább az egyik szülő szakmunkás, a második legnagyobb csoportot (20 százalék) azok jelentik, akik között legalább az egyik szülő nem fizikai foglalkozású. További 7 százalék azon családok aránya, ahol az egyik szülő vállalkozó. Mindkét szülő segéd vagy betanított munkás a családok 6 százalékában és inaktív vagy munkanélküli a családok 7 százaléka.

1974-hez képest az iskolázottság mellett a foglalkoztatottság is jelentősen megváltozott. Akkor minden második apa betanított vagy segédmunkás volt, valamint jelentős volt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. 1993-ra növekedett a szakmunkások, illetve az iparban dolgozók aránya.

2010-ben a szakiskolai tanulók családi háttere szinte teljesen megegyezik az 1993-as adatokkal. A korábbi kutatási adatok alapján (*Andor 2001*) feltételezhetjük, hogy ez kevésbé magyarázható cirkuláris mobilitással, sokkal inkább az alacsony rétegeken belüli újratermelődést feltételezhetjük. A 8 általános iskolát a szülők 1–2 százaléka nem fejezte be, az apák 15 százaléka, az anyák egynegyede rendelkezik alapfokú végzettséggel. Az apák 60 százaléka maga is szakmunkás végzettségű, míg az anyánál hagyományosan kisebb ez az arány, míg magasabb az érettségitetteké. Mindkét szülő esetében gyakoribb a szakközépiskolai érettségi a gimnáziumnál. A felsőfokú végzettségű szülők aránya csekély mértékű. Vagyis 2010-ben döntően az általános iskolát befejezett, de nem érettségizett iskolai végzettségű szülők gyermekei járnak a szakiskolába.

1. táblázat: Szakiskolai szülők iskolázottsága, 2010 (N = 1345) (%)

Iskolázottság	Apa	Anyá
8 általános alatt	1	2
8 általános	15	25
Szakmunkás	60	38
Érettségi, szakközépiskola	14	15
Érettségi, gimnázium	3	11
Felsőfok	6	9

Forrás: *Végzős szakmunkások vizsgálata, 2010.*

Ahogyan az iskolázottság, úgy a foglalkozás sem különbözik számottevően az 1993-as szakmunkástanulók szüleitől. Egyetlen nagyobb eltérés mutatkozik, 1993-hoz képest kétszer magasabb a vállalkozói réteg aránya. Az inaktívak is közel hasonló arányban vannak, 2010-ben minden ötödik apa és minden harmadik anya mun-

kanálküli vagy inaktív. Vagyis az apák esetében hasonló, míg anyák körében 1993-hoz képest 2010-ben magasabb az inaktívak aránya.⁵

2. táblázat: Szakiskolai szülők foglalkozása, 2010 (N = 1345) (%)

Foglalkozás	Apa	Anya
Vezető, nem fizikai alkalmazott	12,5	20
Vállalkozó, magángazda	15	7
Szakmunkás	30	20
Segéd vagy betanított munkás	14	16
Munkanélküli	9	10
Inaktív	12	22
Egyéb	8	5

Forrás: *Végzős szakmunkások vizsgálata, 2010.*

Adatainkat a népszámlálási adatokkal is összevetettük (a 35–49 év közöttiek adatával, hozzávetőleg ez az a korosztály, amelyből a szakiskolai tanulók szülei kiterülnek). Míg 1973-ban és 1993-ban is a szakmunkások szüleinek iskolázottsága inkább fölfelé húz, az érettségizettek és felsőfokú végzettek hasonló mértékben voltak jelen a családokban, mint az országos korosztályi átlag, 2010-ben már inkább lefelé húz.

2010-ben a szakiskolai tanulók szülei körében a 8 osztályt sem elvégzők aránya hasonló, mint az országos átlag, viszont azt is láthatjuk, hogy az érettségizetteké és a diplomásoké jóval alacsonyabb. Az adott korosztályon belül az érettségizett férfiak két és fél-szer többen vannak az országban, mint a szakiskolai tanulók szüleinek körében és a nőknél is kétszeresnél nagyobb a különbség. A vizsgálati adatainkhoz viszonyítva az apák 29,2 százalékponttal, az anyák 44,4 százalékponttal alulreprezentáltak az érettségizettek körében. A diplomásoknál pedig háromszoros a különbség a férfiaknál a szakiskolai szülők hátrányára, és a nőknél is csak alig kevesebb ennél.

3. táblázat: A 35–49 év közöttiek iskolázottsága, 1970, 1990, 2011 (%)

Ishkolázottság	Legalább 8 osztály, férfi	Legalább 8 osztály, nő	Legalább érett-ségi, férfi	Legalább érett-ségi, nő	Diploma, férfi	Diploma, nő
1970	52,2	40,8	19,6	10,2	7,7	2,4
1990	94,4	93,6	33,8	41,2	13,9	12,4
2011	98,5	98,1	43,3	59,4	17,3	24,3

Forrás: *KSH.*

⁵ A hazai munkapiaci jellemző vonása a munkaképes korú nők körében az alacsony munkanélküliség és a magas inaktivitás. Az Európai Unió átlagánál jóval magasabb Magyarországon az inaktív nők aránya (*Koncz 2006*).

Liskó 1993-ban pozitívumnak tartotta az 1974 és 1993 között lejátszódó folyamatot, vagyis azt, hogy a középosztály számára megnyíló magasabb presztízsű, új képzési programok (szakközépiskolák) megnyitották a lehetőséget az iskolázatlan szülők gyermekei számára a szakmunkásképzés felé. (Természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy az iskolázatlan kifejezés jelentése is megváltozott az elmúlt 40 évben. Míg a hetvenes években az alapfokot el nem végzők tartoztak ebbe a körbe, ma már a középfokú végzettséggel nem rendelkezőket is iskolázatlanak tekintjük.⁶ Például az Eurostat „korai iskolaelhagyók” mutatója mindeneket e csoportba sorolja, akik nem szereztek középfokú végzettséget.) Ugyanakkor úgy látjuk, hogy 1993 és 2010 között tartós maradt ez a folyamat. Az, hogy homogén maradt a szakiskolások társadalmi háttere, annak is köszönhető, hogy 1993 és 2010 között folyamatosan csökkent a szakiskolások száma. A beiskolázási létszámok drasztikusan megváltoztak. Míg 1990/1991-ben még 83 336 újbelépő került a rendszerbe, addig 2010-ben csak 36 094 új szakiskolás diák volt. Az ezredfordulón a szakiskolákba belépő diákok száma csaknem a harmadára esett vissza tíz év alatt, viszont jelentősen emelkedett előbb a szakközépiskolákba, majd a gimnáziumokba belépők száma. 2007-ben a gimnáziumokba belépők száma már meghaladta a szakközépiskolásokét. (50 297 fő volt, míg a szakközépiskolákba 50 107 új diák lépett.) Vagyis a középosztály és már az alsóközéposztály is inkább az érettségit adó képzéseket választotta a szakiskolák helyett. Ez az érettségi szerepének megváltozásával magyarázható: az érettségi egyre nagyobb munkaerő-piaci súlyt kapott, jelentős választóvonal alakult ki a munkanélküliség/elhelyezkedés tekintetében az érettségizettek és az érettséggivel nem rendelkezők körében (*Csákó 2002; Fehérvári & Tomasz 2011*).

Szakmák szerinti különbségek

A szakmák társadalmi meghatározottságát többen és több időszakban is vizsgálták már (*Nagy Péter Tibor 2010; Csákó 1996*). A szakmunkástanulók nem képeznek egy homogén csoportot, a képzési típus és a tanult szakma szerint rétegződnek. (Jelen tanulmány csak egy képzési típust, a szakiskolákat vizsgálja.) 1973-ban és 1993-ban is a szülők iskolázottsága és a gyereke által tanult szakma között szoros pozitív a kapcsolat. A nehézipari és építőipari szakmák, valamint a könnyűiparhoz tartozó női szakmák (textil, bőr, ruhaipar) tanulói között az átlagosnál gyakoribb a szülők alacsony iskolázottsága (15–17 százalék), míg az elit szakmák csoportjában (műszer, autó, villamosság), az átlagosnál gyakoribb (31 százalék), hogy a szülők közül mindenki érettséggivel rendelkezik.

⁶ Az iskolázatlan kategória tartalmának változására jó példa a roma népesség iskolázottsági szintjének átalakulása. A II. világháborút követően a 8 osztályos képzés bevezetésével a népesség iskolázottsági szintje rohamosan emelkedett. Ennek köszönhetően az ötvenes-hatvanas években a roma népesség iskolázottsági szintje is gyorsan emelkedett. Ennek ellenére a roma és nem roma népesség közötti távolság nőtt (*Kemény 1996*).

Liskó szerint (1994) ezek az összefüggések arra utalnak, hogy annak ellenére, hogy a szakmunkásképzők mobilitási funkciója megváltozott 1974 és 1993 között, mégis a szakmák presztízkülönbségei tartósak maradnak. Vagyis a képzéshez való hozzáférési esélyek különböznek az eltérő társadalmi rétegű tanulók számára.

A szakmunkástanulók jellemzőinek szakmák szerinti eltéréseit már 1973-ban is vizsgálták a kutatók és kialakították a társadalmi szakmablokk fogalmát (*Csákó & Liskó 1978*), melyet az 1993-as vizsgálatban is teszteltek diszkriminancia elemzés segítségével (*Csákó 1996*). A szakmák hierarchikus rangsorát az apa és az anya iskolázottsági és foglalkozási mutatói alapján állították fel. Ez alapján a rangsor alján helyezkedtek el a: 1. „belépő férfi” szakmák (kohászat, az építőipar, csőszerelelő, mezőgazdasági gépszerelő, faipar), 2. „belépő női” (bőr-, szőrme- és cipőipar, a textilipar, az élelmiszeripar, a ruhaipar és a vegyipar), 3. gépipari szakmák, 4. tercier (szolgáltatóipar, a vendéglátás és a kereskedeleml), 5. elit (nyomdaipari, a műszeripari, a motorszerelő és a villamosipar). *Csákó* megállapítja (1996), hogy habár a szakmák és a szülők társadalmi háttérre szoros korrelációt mutat, még sincs egyértelmű megfelelés, kijelölés közöttük. Vagyis az alsóbb réteg gyermekei is megtalálhatók voltak az elit szakmák között és ez fordítva is megfigyelhető volt.

Az 1993-as adatbázison is tesztelték a kutatók a szakmák és a társadalmi státus kapcsolatát, melyet két szülő iskolázottságával és foglalkozásával, a család egy főre jutó havi jövedelmének becsült értékével és a fogyasztási javakkal való ellátottsággal, a család nagyságával és a testvérek számával mértek. Az elemzés arra jutott, hogy 1993-ban is a szakmák jellege összefügg a társadalmi rétegződéssel, de kisebb a szerepe, mint húsz évvel korábban. Továbbra is megkülönböztethetők a férfi és a női szakmák, valamint továbbra is elkülönülnek az elit szakmák, amit főként a szellemi foglalkozású, illetve vállalkozói réteg gyermekei tanulnak.

A 2010-es szakiskolai adatbázisban is teszteltük azt, hogy vajon van-e valamilyen társadalmi meghatározottsága a szakmáknak. A logisztikus regresszió elemzés⁷ egy olyan több változós módszer, amellyel esetek kategorizálását végezhetjük el a függő változó kategória szerint, beazonosítva azokat a független változókat, amely szerint megkülönböztethetők a függő változó csoportjai. Ezzel a módszerrel vizsgáltuk azt, hogy az egyes szakmacsoportok milyen tényezők mentén csoportosíthatók. A társadalmi tényezők között a demográfiai (nem, lakóhely) és a státust (apa, anya iskolázottsága, munkapiaci aktivitás) vizsgáltuk. Azt tapasztaltuk, hogy a szülők státusa, iskolázottsága csak egyetlen szakmacsoportot determinál, vagyis már anyai különbséget sem tesz, mint 1993-ban. A demográfiai szempontok alapján sokkal inkább elkülönülnek a szakmacsoportok, köztük is jellemzően a nem alapján.

A felsorolt demográfiai változók leginkább a gépészeti és a szolgáltató szakmacsoportokba járók háttérét magyarázzák, legkevésbé pedig a faipart és a mezőgazdasági szakmákat tanulókét. Az élelmiszeripari tanulók háttérére pedig egyálta-

⁷ A fentebb említett diszkriminancia elemzéshez képest puhább feltételeknek kell megfelelnie az adatoknak, de az elemzés funkciója azonos.

lán nincsenek hatással a fenti szempontok. Férfi szakmának számít az elektronika, építészet, gépészet, mezőgazdaság, míg a női szakmacsoportok közé tartozik a könnypipar, a szolgáltatás, a vendéglátás, idegenforgalom. A tanuló lakóhelye szerint, a gépészeti szakmát a legnagyobb esélyel a megyeszékhelyeken élők, a legkisebb esélyel elektronikát a közszégen és kisvárosban élők tanulnak. A vendéglátásban tanulók legnagyobb esélyel fővárosiak (a községekhez képest), míg a mezőgazdasági szakmát éppen a fővárosiak és a megyeszékhelyen élők tanulnak kisebb esélyel a községi diákokhoz képest. A faipari és az építészeti szakmát tanulók nem mutatnak lakóhelyi különbségeket. A kereskedelemben már nem mutat ilyen határozott lakóhelyi eltéréseket, bár itt is a nagy- és kisvárosban kisebb esélyel tanulnak ebben a szakmában, mint a fővárosban. A kereskedelemben és a szolgáltatásban az a két nagy szakmacsoport, amely státusbeli különbségeket is mutat. Úgy tűnik az egyetlen elit szakmacsoport a szolgáltatás, ebben a szakmacsoportban nagyobb esélyel tanulnak olyan diákok, akiknek szülei (apa) iskolázottabbak, illetve a munkapiacnak aktívak. A kereskedelmi szakmacsoportban tanulók körében a szülő végzettsége nem befolyásoló tényező, viszont a munkapiaci aktivitás igen. Nagyobb esélyel tanulják ezt a szakmát az inaktív szülők gyermekei.

Összességében a szakmacsoportok és a társadalmi státus kapcsolatát elemezve, azt tapasztaljuk, hogy még negyven évvel ezelőtt több tényező határozta meg, hogy egy-egy szakmát ki tanul, és ebben igen erős hatása volt a társadalmi státusnak, addig 1993-ra már jelentősen csökkent a szakmák státus meghatározottsága, 2010-re pedig szinte eltűnt. Már 1993-ban is főként a nemi jellegű szakmák és az elit szakmák csoportjai voltak elkölníthetők. 2010-ben is ezt tapasztalhattuk. Jelenleg főként csak a nemi jelleg határozza meg a szakmaválasztást. Viszont ezen a tényezőn keresztül érvényesül az iskolázottsági mutató is. A női szakmát tanulók szüleinek iskolázottsága alacsonyabb, mint a férfi szakmát tanulóké, mivel a lányok szülei iskolázatlanabbak, mint a fiúk. Habár az édesapák körében hasonló a felsőfokú végzettek aránya a fiú és a lány szakiskolásoknál is, az érettségittek és a szakmunkások aránya is magasabb a fiúk szüleinek körében, mint a lányokéban. Az édesanyák végzettségeit nézve, ott már a felsőfokúak arányában is jelentős a különbség, csaknem kétszer annyi a felsőfokot végzettek aránya a fiúk anyáknál, mint a lányos anyáknál.

A szakmacsoportok szerinti összehasonlításhoz egy fontos kitérő magyarázat is tartozik. 1993-ban több volt az elitbe tartozó szakmák száma, mint 2010-ben. Ennek az is az oka, hogy például a nyomdaipari képzésben tanulók száma annyira lecsökkent 2010-re, hogy az adatbázisunkban már elemzhetetlenül kicsi elemszámú nyomdaipari szakiskolás volt, így az ó háttérükre vonatkozóan nem tudtunk regressziós modellt építeni. A másik megjegyzés, bizonyos szakmák, melyek 1993-ban az elit szakmák csoportjába tartoztak, 2010-re átkerültek az érettségihez kötött szakmai képzésbe, vagyis az akkori elit, a magasabb társadalmi státusú szülők így tüntek el a szakiskolákból.

4. táblázat: Szakmacsoportok logisztikus regressziós modellje,* 2010.

Gépgépész	esélyhányados	szignifikancia	Elektrotechnika	esélyhányados	szignifikancia
nem (ref. férfi)	5,2	0,000	nem (ref. férfi)	16,6	
lakóhely (ref. főváros)		0,000	lakóhely (ref. főváros)		0,028
megyeszékhely	2,3	0,000	megyeszékhely		
nagyváros	1,1	0,095	nagyváros		
kisváros	1,3	0,038	kisváros	-1,9	0,020
község	1,8	0,002	község	-2,9	0,002
előrejelzési hatékonyság: 75,6%; Nagelkerke pszeudo R ² : 33,6%			előrejelzési hatékonyság: 99,3%; Nagelkerke pszeudo R ² : 22%		
Építészeti	esélyhányados	szignifikancia	Könnyűipar	esélyhányados	szignifikancia
nem (ref. férfi)	19,4	0,000	nem (ref. férfi)	-3,0	0,000
előrejelzési hatékonyság: 90,4%; Nagelkerke pszeudo R ² : 17,1%			előrejelzési hatékonyság: 96,6%; Nagelkerke pszeudo R ² : 25,6%		
Faiipar	esélyhányados	szignifikancia	Kereskedeleml	esélyhányados	szignifikancia
nem (ref. férfi)	2,3	0,000	nem (ref. férfi)	-1,9	0,000
			lakóhely (ref. főváros)		0,001
			megyeszékhely		
			nagyváros	-0,66	0,034
			kisváros	-1,2	0,002
			aktív (ref.inaktív)	0,06	0,000
előrejelzési hatékonyság: 94,7%; Nagelkerke pszeudo R ² : 8%			előrejelzési hatékonyság: 84,8%; Nagelkerke pszeudo R ² : 21,9%		
Szolgáltatás	esélyhányados	szignifikancia	Vendéglátás	esélyhányados	szignifikancia
nem (ref. férfi)	-3,8	0,000	nem (ref. férfi)	-0,707	0,000
lakóhely (ref.közszége)		0,000	lakóhely (ref.közszége)		0,000
megyeszékhely	1,1	0,000	főváros	2,6	0,000
			megyeszékhely		
iskolai évek száma	0,134	0,038	nagyváros	1,6	0,000
			kisváros	0,519	0,014
aktív (ref.inkatív)	-0,7	0,031			
előrejelzési hatékonyság: 91,7%; Nagelkerke pszeudo R ² : 37,9%			előrejelzési hatékonyság: 83,2%; Nagelkerke pszeudo R ² : 17,2%		
Mezőgazdaság	esélyhányados	szignifikancia			
nem (ref. férfi)	1,2	0,000			
lakóhely (ref.közszége)		0,005			
főváros	-2,4	0,059			
megyeszékhely	-1,1	0,006			
nagyváros					
kisváros	-0,7	0,011			
előrejelzési hatékonyság: 90,8%; Nagelkerke pszeudo R ² : 7,4%					

* Modell: logisztikus regresszió; -2 Log. Ha az esélyhányados értéke 1-nél nagyobb, akkor a független változó annak a valószínűséget növeli, hogy a válasz-referenciakategóriával szemben az adott válaszkategóriát választja a megkérdezett, ha az érték 1-nél kisebb, akkor csökken ez az esély.

5. táblázat: A szakiskolai tanulók szüleinek iskolázottsága nemek szerint (N = 1278) (%)

Iskolázottság	Édesanya		Édesapa	
	fiú (844)	lány (434)	fiú (844)	lány (434)
8 általános alatti	2	3	1	2
8 általános	22	32	13	20
Szakmunkás	39	37	62	58
Érettségi, szakközépiskola	16	13	16	11
Érettségi, gimnázium	11	9	3	4
Felsőfokú	11	6	6	6

Forrás: *Végzős szakmunkások vizsgálata, 2010.*

A beiskolázási trendeknél utaltunk rá, hogy az ezredforduló környékére drasztikusan leesett a szakiskolák beiskolázási száma (lásd 6. táblázat), a középosztály és az alsó középosztály inkább érettségit adó képzésbe íratta be gyermeket, mintsem szakiskolákba. Ugyanakkor azt is láthatjuk a szakmacsoportok szerinti különbségek alapján, hogy a lányos és a fiús szülők oktatási stratégiájában eltérés tapasztalható, amely az iskolázottsági különbségeket is magyarázza. A szakiskolákban a tanulók kétharmada fiú, hagyományosan kevesebb a nőknek kínált szakma, s a lányok száma a képzésben. A fiús szülők a munkapiaci szempontból biztosabb elhelyezkedést kínáló szakképzést választják, míg a lányos szülők inkább érettségit adó képzésbe, gimnáziumba íratják gyermeket. Így a „maradék”, a legalacsonyabban iskolázott hátterű, aki a szakiskolákban marad. Az időszoros adatokból azonban az is jól látható, hogy miközben a szakközépiskolákban tartósan hasonlók (egyenlők) a nemi arányok, addig a szakiskolások körében növekszik a lányok aránya, míg a gimnazisták körében csökken. Vagyis a gimnáziumokból egyre inkább kiszorulnak – vélhetően az alacsonyabb státusú – lányok.

6. táblázat: Középfokon (nappali tagozaton) tanulók száma és a lányok aránya, 1970, 1990, 2000, 2010 (%)

Iskolázottság	1970	1990	2000	2010
Szakiskolás	223 238	222 204	120 330	129 421
Ebből lányok aránya	24,3	34,9	38,2	36,4
Gimnazista	122 988	123 427	178 500	198 700
Ebből lányok aránya	66,9	66,4	59,2	58,0
Szakközépiskolás	110 303	168 445	239 300	240 364
Ebből lányok aránya	48,6	51,0	49,1	48,2

Forrás: *Statisztikai Tájékoztató, Oktatási Évkönyv, 2011/2012, Budapest, 2012.*

Összegzés

Tanulmányunkban a szakiskolai szakmunkásképzésben tanulók családi háttérét vizsgáltuk egy 1973-as, 1993-as és 2010-es országos adatfelvételek adatai alapján. Megállapítottuk, hogy míg 1973 és 1993 között óriási mértékű változás volt a szakiskolai szakmunkástanulók szüleinek iskolázottságában (ahogyan egyébként a társadaloméban is), addig 1993 és 2010 között nem történt elmozdulás. Az elmúlt 17 évben ugyanabból a rétegből kerülnek ki a szakiskolai tanulók, mindenkorban a társadalom iskolázottsága (a 35–49 évesek körében) sokkal inkább felfelé mozult: tömegessé vált az érettségi megszerzése és a diplomások száma is jelentősen növekedett. minden ötödik egyén közül egy diplomás (legalábbis a nők körében). A szakmunkások szakmai választását a szülő társadalmi státusa 1973-ban jelentősen, 1993-ban kismértékben, míg 2010-ben jelentéktelen mértékben határozta csak meg.

Visszatalva a tanulmány első gondolataiként idézzet Hradilra, a társadalmak lehetnek zártak vagy nyitottak. Ennek a skálának az egyik mérőeszköze az az esély, ami alapján az egyén hozzáérhet bizonyos javakhoz, így például az iskolához. Andor és Liskó (2000) mobilitással foglalkozó könyvének zárógondolataként azt írja, hogy egy társadalomban minden lesznek alsó és leszakadó társadalmi rétegek, az oktatáspolitika felelőssége az, hogy mit kezd ezzel. Ha az iskola pusztán rétegspecifikus igények alapján szerveződik, akkor ez a tartós szegregáltság hoszszú távon az egész társadalom számára súlyos teherre válik. Tíz év távlatából úgy tűnik, ez a helyzet mit sem változott, legalábbis a szakiskolák vonatkozásában.

FEHÉRVÁRI ANIKÓ

IRODALOM

- ANDOR MIHÁLY & LISKÓ ILONA (2000) *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest, Iskolakultúra.
- ANDOR MIHÁLY (2001) Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. *Educatio*, No. 1. pp. 15–30.
- BERÉNYI, BERKOVITS & ERŐSS (2008) *Iskolarend, kiváltság és különbségtétel a közoktatásban*. Budapest, Gondolat.
- BLASKÓ ZSUZSA (2002) Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás. *Szociológiai Szemle*, No. 2.
- P. BOURDIEU (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat.
- P. BOURDIEU (1999) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ RÓBERT (ed) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- CSANÁDI, LADÁNYI & GERŐ (1978) Az általános iskolai rendszer belső rétegződése és a kisegítő iskolák. *Valóság*, No. 6.
- CSÁKÓ MIHÁLY (1996) A társadalmi szakmablokkok változása. *Szociológiai Szemle*, No. 1. pp. 27–49.
- CSÁKÓ MIHÁLY & LISKÓ ILONA (1978) Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, No. 3. pp. 80–88.
- CSÁKÓ, LISKÓ & TÓT (1994) Szakmunkástanulók a kilencvenes években. Budapest, Oktatáskutató Intézet, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. (Kézirat.)
- CSÁKÓ MIHÁLY (2002) ...És a doktor úr gyereke? Adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához. *Educatio*, No. 2. sz. pp. 211–226.
- DIMAGGIO, PAUL (1998) A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény: A státuskultúrában való részvétel hatása az Egyesült Államokbeli középiskolások jegyeire. In: RÓBERT PÉTER (ed) *A társadalmi mobilitás hagyományos és új megközelítése*. Budapest, Új Mandátum.

- FEHÉRVÁRI ANIKÓ (1996) A speciális szakiskolai tanulók esélyei. *Educatio*, No. 1. pp. 60–70.
- FEHÉRVÁRI ANIKÓ & TOMASZ GÁBOR (2011) Fiatalok a szakmaszerzés után. *Szakképzési Szemle*, No. 1.
- STEFAN HRADIL (1995) Társadalmi struktúra és társadalmi változás. In: ANDORKA, HRADIL & PESCHAR (eds) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó.
- KEMÉNY ISTVÁN (1996) A romák és az iskola. *Educatio*, No. 1. pp. 71–83.
- KONCZ KATALIN (2006) A felzárkózás elmaradása: a magyar nők munkaerőpiaci helyzete. *Statisztikai Szemle*, No. 7.
- LADÁNYI JÁNOS & CSANÁDI GÁBOR (1983) *Szelekció az általános iskolában*. Budapest, Magvető.
- LISKÓ ILONA & FEHÉRVÁRI ANIKÓ (1996) *Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években*. Budapest, Oktatáskutató Intézet. (Kutatás Közben, 212.)
- LISKÓ ILONA & FEHÉRVÁRI ANIKÓ (1998) *Felvételi szelekció a középfokú iskolákban*. Budapest, Oktatáskutató Intézet. (Kutatás Közben, 219.)
- NAGY PÉTER TIBOR (2010) *Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. (Társadalom és oktatás.)
- RÓBERT PÉTER (1999) Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. In: MELEG CSILLA (ed) *Iskola és társadalom II*. Pécs, JPTE. (Szöveggyűjtemény.)
- STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ (2012) *Oktatási Évkönyv, 2011/2012*. Budapest.

